

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“

De heerlijkheid van de Wet des Heren

„De wet des HEREN is volmaakt,
zij verkwikt de ziel;
de getuigenis des HEREN is betrouwbaar,
zij schenkt wijsheid den onverstandige.
De bevelen des HEREN zijn waarachtig,
zij verheugen het hart;
het gebod des HEREN is louter,
het verlicht de ogen.
De vreze des HEREN is rein,
voor immer bestendig;
de verordeningen des HEREN zijn waarheid,
altogader rechtvaardig.
Kostelijker zijn zij dan goud,
ja, dan veel fijn goud;
en zoeter dan honig,
ja, dan honigzeem uit de raat“.

Psalm 19 : 8—11

Nadat in het voorafgaande gedeelte de heerlijkheid van Gods openbaring in de schepping door David is geroemd, volgt er nu een lofzang op de wet des HEREN. De rijkdom van Gods openbaring in de „natuur“ wordt nog overtroffen door die van de wet des HEREN.

Over het algemeen is er in de gemeente, naar mij dunkt, geen goede voorstelling van wat David hier bedoelt. Velen denken als zij het woord „wet“ horen alleen maar aan eisen, opdrachten en bevelen. Zij menen, dat de wet alleen maar zegt: Gij zult en gij moet. Ze verbinden aan de „wet“ gedachten over „kogel en strop“, zoals die aan de krijgsartikelen verbonden zijn. Ze denken bij het horen van dat woord niet aan vrijheid, maar aan dwang; niet aan lust maar aan last; niet aan een vrolijk bedrijf maar aan een lastig karwei. En ze vinden het wel een beetje vreemd, dat David zulke heerlijke dingen van de wet kan zeggen. Hoe komt dat eigenlijk?

Dat komt, omdat wij over de wet vaak denken zoals de schriftgeleerden en Farizeeën deden. Zij maakten van Gods wet een last, te zwaar om te dragen. Zij hoorden in de wet niet de stem van een genadig God. Zij maakten de wet los van Gods genade en los van de HERE. Zij zagen in de wet alleen maar een samenstel van zware eisen, waaraan moest worden voldaan om Gods genade te verdienen. Zo maakten zij van de wet een tiran en zo werden zij zelf slaven. Zij gingen onder de last van de wet gebukt, want zij leefden niet onder de genade des HEREN. En zij hebben in onze dagen nog vele navolgers.

David zag het anders. En we moeten hem maar navolgen. Hij zegt van de wet des HEREN heerlijke dingen. Dat woord „wet“ is nu eenmaal ingeburgerd en wij zullen er wel niet meer afkomen. Maar eigenlijk geeft dat woord niet goed weer wat door David gezegd is. Hij bezigt een woord, dat betekent: onderwijzing, lering, onderricht. Door de wet wijst de HERE ons de levensweg. Daarin zegt Hij: „Dit is de weg, wandel daarop“. Daarin waarschuwt Hij zijn volk voor het verderf en leidt het op de weg der zaligheid.

David spreekt van de wet des HEREN en dat maakt al duidelijk genoeg, dat wij van die wet geen kwaad mogen zeggen of denken.

Want wie is de HERE? We mogen wel zeggen: De hemelse Vader. De God van Abraham, Izak en Jakob, die de kinderen van Abraham met een sterke hand uit Egypte heeft uitgeleid. Die zijn volk heeft verkoren om zijn eigendom te zijn. Van wien we zingen in Psalm 105 : 5:

„God zal zijn waarheid nimmer krenken,

maar eeuwig zijn verbond gedenken.
Zijn woord wordt altoos trouw volbracht,
tot in het duizendste geslacht.
't Verbond met Abraham, zijn vrind,
bevestigt Hij van kind tot kind.“

Hij onderwijst door zijn wet zijn volk. Hij maakt zichzelf daarin bekend. Hij openbaart daarin zijn liefde en zijn trouw en zijn barmhartigheid. Die Hij betoont aan duizenden, die Hem liefhebben en zijn geboden onderhouden. Zeker, die wet spreekt ook van Gods toorn. Maar dan over hen, die zijn verbond verbreken en in de wegen des HEREN geen lust hebben. Die wet des HEREN is de samenvatting van alles, wat wij nodig hebben om getroost te leven en zalig te sterven. Ze omvat beloften en eisen, maar de beloften gaan voorop. Eerst staat er: Ik ben de HERE. Dan volgt er: Gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben. Eerst geeft de HERE zich in genade aan zijn volk. Dan mag dat volk zich ook in liefde aan Hem geven. Bij het licht van het N.T. mogen we zeggen: De wet des HEREN bevat het Evangelie van de vergeving der zonden en van eeuwig leven. En dan ook alles, wat de HERE ons bevolen heeft. We mogen wel zeggen: Die wet des HEREN is vol van dezelfde genade, die in de volheid des tijds in Jezus Christus verschenen is. David zal van vader en moeder gehoord hebben van de daden des HEREN en van de beloften des HEREN en van de eisen des HEREN. En dat alles vat hij samen in de uitdrukking: De wet des HEREN.

Nog vijf andere woorden gebruikt hij in het vervolg voor dezelfde zaak: Hij spreekt van „de getuigenis des HEREN“, de stellige verzekering van een heil dat nooit vergaet. Verder is er in vs 9 nog sprake van „de bevelen des HEREN“ en van „het gebod des HEREN“. Daar moeten we niet van schrikken, want zouden kinderen schrikken voor de voorschriften van een lieve Vader? Dan wordt de inhoud van de wet nog aangegeven met „de vreze des HEREN“. In de wet wordt ons voorgehouden hoe we de HERE te vrezen hebben, hoe we bang moeten zijn voor de zonde en lust moeten hebben om in de wegen des HEREN te wandelen. En dan spreekt vs 10 nog van de „verordeningen“, die ons leven willen ordenen en regelen, naar de wil des hemelsen Vaders.

Prachtige eigenschappen worden dan door David opgesomd. De wet des HEREN is volmaakt. D.w.z. gaaf, zonder gebrek, volkomen voor haar doel geschikt, namelijk om Gods volk tot heil te zijn.

Zij is betrouwbaar. We kunnen onvoorwaardelijk op Gods beloften aan. Maar we kunnen er ook zeker van zijn, dat Gods dreigingen over zijn haters worden uitgevoerd.

De bevelen des HEREN zijn waarachtig, eerlijk gemeend zoals ze daar staan. En ze wijzen ons de rechte wegen, die we in ons leven te gaan hebben.

Het gebod des HEREN is louter, zonder enige vlek of rimpel.

In vs 10 wordt dan nog gezegd, dat de inhoud van de wet zuiver, waar en rechtvaardig is. We mogen wel hartgrondig dankbaar zijn, als we door Gods genade „de wonderen zien, die in Gods wet alom zich openbaren“.

Machtig en krachtig is de wet des HEREN ook. Dat blijkt uit haar werk. „Zij verkwikt

UIT DE INHOUD:

De heerlijkheid van de Wet des Heren	H. J. J.
Antwoord aan Prof. Dr Polman (I)	C. V.
Eenzaam maar niet alleen	G. P.
Christelijk „verzet“ in Hitler-Duitsland (V)	G. V.
Werkelijkheid en kennis	W. N.
Wet en werkelijkheid	J. S.
Boekbespreking	H. C. E. S.—L.
Kritische krabbel	Frater
Van hier en ginds	
Wie helpt mee?	
Theologische Hogeschool-dag 1959	
Kerknieuws	

de ziel“. We kunnen ook wel vertalen: Zij doet het leven terugkeren. Door de zonde hebben wij het leven verloren. Maar de wet des HEREN of het Evangelie geeft dat leven terug. Ongeveer dezelfde woorden komen ook voor in Ruth 4 : 15 : 4, waar een goede vertaling heeft: Hij zal u „weer jong maken“. Daar wordt het gezegd van Obed, Naomi's kleinzoon. Hier wordt het gezegd van de wet: Zij brengt verkwikking in het leven. Onwillekeurig denken we aan een woord van Paulus in Rom. 1 : 16: „Het Evangelie is een kracht Gods tot zaligheid“. Het Woord des HEREN met zijn rijke beloften en heerlijke bevelen is een medicijn voor ons leven.

Voorts: Zij schenkt wijsheid den onverstandige. D.w.z. aan de mens, die in zichzelf geen wijsheid heeft. De St. Vert. spreekt van „den eenvoudige“. De berijming van „slechten“. Bedoeld is een man, die zichzelf niet redden kan. Die verlegen is met alles en met zichzelf. Die van Gods genade alles moet hebben. Hem geeft de HERE door zijn Woord wijsheid. Weer moet ik denken aan een woord uit het N.T. namelijk Matth. 11 : 25: De dingen van Gods koninkrijk heeft Hij voor de wijzen en verstandigen verborgen, maar aan kinderen geopenbaard. Echte levenswijsheid, een goede kijk op heel het leven is op geen school te leren en in geen winkel te koop. Ze wordt gegeven aan „eenvoudigen“, die aan de voeten des HEREN zitten met de bede: Spreek HERE, uw knecht hoort.

De bevelen des HEREN verheugen het hart. Echte vreugde is niet in de tent der goddelozen, maar in de woning der rechtvaardigen. Die bij het Woord des HEREN leven. Het is een misverstand van vele christenen, als zij menen, dat ze niet recht blij mogen zijn. De dienst des HEREN bij tabernakel en tempel was een vrolijke dienst. Zouden de beloften van vergeving en leven ons niet blij maken en zou het geen vrolijk karwei wezen om tegen de zonde te strijden en te overwinnen?

Het gebod des HEREN verlicht de ogen. Dat kan betekenen: Zij doet ons klaar en onderscheiden zien wat de weg des levens is. Mogelijk ook: Zij doet onze ogen stralen van levenslust.

Als dat alles in ons leven niet gevonden wordt, dan is dat niet de schuld van de wet of het Woord des HEREN. Want dat is een machtig en krachtig ding. Maar dan ligt dat daaraan, dat wij niet recht Gods beloften geloven en niet oprecht naar zijn bevelen leven.

Hoe heerlijk en begeerlijk de wet is zegt David ten slotte in vs 11. Haar inhoud is kostelijker dan goud, ja dan veel fijn goud. Het is meer waard Gods beloften te geloven en zijn bevelen te doen, dan millionair te zijn. En dat alles is zoeter dan honig, ja dan honigzeem uit de raat. Is er nóg heerlijker spijze dan honig uit de raat? Ja, nog heerlijker is de wet des HEREN.

H. J. Jager.

Antwoord aan Prof. Dr Polman

Geachte Collega,

I

Zoëven ontving ik de beide nummers van het Geref. Weekblad, waarin U ingegaan bent op wat ik onlangs in Opbouw schreef.

Ik waardeer het zeer dat U dat gedaan hebt. Wij mogen elkaar niet loslaten. En ik haast mij daarom op Uw schrijven te reageren. Ik zal pogen het zo kort en duidelijk mogelijk te doen.

U hield zich eerst bezig met wat ik in „Opbouw” schreef over de „volkomenheid” van het sacrament: Het is dat aspect van het sacrament, dat het, als het naar Gods instelling wordt bediend, steeds een **echt**, een **waarachtig** sacrament is. En speciaal, dat in dat geval de doop een **wettige, waarachtige en volle** doop is.

In verband met wat ik daarover schreef vroeg U „Schriftbewijs”.

Op Uw vraag daarnaar, moge ik antwoorden, dat in de „Verklaring van Gevoelen”, welke op 3 nov. 1943 door de bezwaarden bij de toen zittende synode werd ingezonden breedvoerig „Schriftbewijs” werd gegeven. Nu U Uw vraag daaromtrent stelt, betreur ik het nog te meer dat Uw synoden steeds weer weigerden op deze Verklaring in te gaan. Voorts moge ik U mededelen, dat ik enkele jaren geleden in „De Reformatie” uitvoerig besproken heb wat de apostel Paulus over de doop zegt. Prof. Ridderbos Sr. heeft daar toen op gereageerd in het Geref. Weekblad. Later zijn de destijds door mij gepubliceerde artikelen, met een repliek aan Prof. Ridderbos, afzonderlijk uitgegeven in een brochure, welke tot titel heeft „De Volkomenheid der Sacramenten”. Voor zover ik weet is daarop door U en de Uwen nooit gereageerd. Ik moge U, in verband met Uw eerste vraag, naar die brochure verwijzen. Alsook naar mijn rede „Het woord Gods in de Brief aan de Hebreëen” en andere geschriften.

In de tweede plaats vraagt U mij hoe ik mijn sacramentsbeschouwing rijm met de Heidelbergse Catechismus, speciaal met vraag en antwoord 66 daarvan.

Als antwoord daarop zou ik eerst willen opmerken, dat ik er mij niet van bewust ben een eigen sacramentsbeschouwing te bezitten. Speciaal sinds de kerkelijke ellende der veertiger jaren heb ik getracht mij te wachten voor het construeren van zo'n eigen sacramentsbeschouwing. Of het mij helemaal gelukt is is een tweede. „Theologiseren” is een hardnekkige neiging des harten. Maar in ieder geval heb ik oprecht gepoogd ten aanzien van de sacramenten niets anders en niets meer te hebben en te leren, dan wat de kerk in haar confessie leert. Zoals U zelf reeds opmerkte, citeerde ik in het door U besproken artikel uitsluitend confessies. Dit deed ik zeer opzettelijk. Uit die confessies citeerde ik voorts speciaal, dat wat de synoden van 1942/3 in feite hebben genegeerd of in ieder geval niet ten volle tot zijn recht hebben laten komen.

Het verheugt mij nu zéér dat U zo uitdrukkelijk verklaart, niet te beweren dat de door mij gegeven citaten onjuist zijn. En eveneens verheugt het mij, dat, naar Uw oordeel, in wat ik schreef een element van waarheid zit, dat van Uw kant in de veertiger jaren „niet altijd ten volle tot zijn recht kwam”. Ik neem daar terdege nota van.

Wat nu Uw concrete vraag betreft: ik antwoord daarop allereerst dat ik vraag en antwoord 66 van de Catechismus van harte aanvaard, zonder een enkele reserve. Voor mij zijn de sacramenten inderdaad heilige, zichtbare waartekenen en zegelen van God ingezet, opdat Hij ons door het gebruik daarvan de belofte des Evangelies te beter te verstaan geve en verzegele: namelijk dat Hij ons wegens het enige Slachtoffer van Christus aan het kruis volbracht, vergeving der zonden en het eeuwige leven uit genade schenkt.

Deze woorden zijn voor mij ten volle confessie, waarin de Schrift wordt nagesproken. Ik belijd daarin met vreugde ook mijn geloof ten aanzien van de sacramenten.

Maar juist omdat ze **belijdenis** zijn ga ik

beslist niet met U mee als U ze interpreteert vanuit de theologie van Ursinus. Ik wil deze woorden net zo simpel lezen en verstaan als ieder gemeentelid — ook al is hij theoloog — dat doen kan en doen moet.

Daarom lees ik daarin: **belofte des Evangelies**, zonder iets er bij. Ik wil dus niet spreken van al of niet toegepaste; al of niet vervulde belofte; belofte in ruimere of engere zin; belofte naar dit of dat aspect. Ik wil per se alléén spreken van „de belofte des Evangelies”, dat is van de belofte, dat God ons wegens het enige slachtoffer van Christus aan het kruis volbracht, vergeving der zonden uit genade schenkt; de belofte welke in ons Doopsformulier zo prachtig omschreven wordt.

Maar behalve wat in vraag en antwoord 66 van de catechismus staat belijd ik omtrent de sacramenten, nog meer, ook b.v., dat wij alléén door het ware geloof kunnen aannemen, deelachtig worden wat God in het sacrament ons waarachtig reikt en geeft.

En evenzo belijd ik van ganser harte, dat de sacramenten (niet: hele of halve; niet: volle en niet volle: niet uitwendige of inwendige, neen, zonder meer: de sacramenten) mét de betekende zaak tezamen gevoegd zijn. D.w.z. dat de sacramenten steeds met Christus en al zijn schatten en gaven tezamen gevoegd zijn. Maar tegelijk belijd ik met de gereformeerde kerken, dat de sacramenten nochtans met deze twee zaken niet door allen worden ontvangen. En evenzo, dat de goddelozen wel het sacrament (ja het sacrament, het staat er zonder enige beperking) **ontvangt** (in de franse, evenals de nederlandse, óók officiële editie van de belijdenis, staat: „prends”, grijpt, neemt), maar dat hij niet ontvangt („reçoit”, in bezit krijgt, deelachtig wordt) de waarheid van het sacrament.

In de Geneefse Catechismus — ik noem maar weer een confessie en dan een die in alle Gereformeerde kerken grote autoriteit bezat en bezit — leest men over dit aspect van het sacrament het volgende (in de vertaling Buskes):

„Maar wat is dat voor een vertrouwen, dat het geweten tot rust brengt, en als een vaste zekerheid beschouwd kan worden, daar toch de goeden en de kwaden de Sacramenten gelijkelijk ontvangen”.

Op deze vraag volgt dan dit antwoord: „Hoewel de goddelozen de genade die hun in het sacrament geschonken wordt verijdelen (in nihilum redigunt), zo volgt daar toch niet uit dat hun wezen (vis) en werking (natura) niet zouden blijven bestaan”.

Ten aanzien van de doop tekent de genoemde Catechismus dit aspect van het sacrament aldus:

„Wilt gij zeggen dat het water dus niets anders is dan een beeld van de afwassing?”

„Het is een beeld, maar een beeld waaraan de zaak zelf verbonden is. Want God bedriegt ons niet, wanneer Hij ons zijn gave belooft. Daarom is het zeker dat de vergeving der zonden en de vernieuwing van het leven, ons in de doop aangeboden en door ons ontvangen worden”.

Daarna komt deze vraag: „Vindt deze genade haar voltooiing (impletur) in allen zonder onderscheid?” En het antwoord daarop is: „Neen, want velen versperren haar door hun verdorvenheid de weg, en maken haar zo krachteloos (inanis). Daarom ontvangen alleen de gelovigen de vrucht, maar dit verandert niets aan het wezen van het sacrament (nihil sacramenti naturae decedit)”.

Aan het slot van de zondag waarin deze vragen voorkomen komt nog deze vraag voor: „Hoe vallen ons deze weldaden in de doop ten deel?” Op deze vraag volgt dan dit antwoord: „Wanneer wij de ons hier aangeboden beloften niet onvruchtbaar maken door ze te versmaden, worden wij met Jezus Christus bekleed en met Zijn Geest begiftigd”.

Ik heb onwillekeurig wat veel geciteerd. U wilt mij dat ten goede houden. Het ging mij erom zo duidelijk mogelijk te laten zien, wat ik bedoel als ik steeds weer accentueer dat het wettig bediende sacrament een „echt”, „waarachtig”, „vol” sacrament is. Dat is namelijk **niets meer, niets minder, niets anders** dan in de geciteerde confessionele uitspraken wordt uitgesproken. Om de woorden gaat het mij daarbij niet, maar wel om de zaak. En die is deze, dat de **kracht** (vis), de

natuur (natura) van het sacrament onafhankelijk is van de gesteldheid, dat is van het geloof of het ongeloof van de gebruikers. Dus van wat deze met het sacrament doen. Het is U natuurlijk bekend dat Calvijn behalve van „kracht” en „natuur” in dit verband ook gebruikt woorden als „krachtdadigheid” (efficacia), „ongeschondenheid” (integritas), „waarheid” (veritas), „waarachtigheid” (veracitas) en nog meer.

Wat in het bovenstaande van de sacramenten — en dan speciaal van de doop — werd gezegd, aanvaard ik in z'n onverbreekelijke eenheid van ganser harte. Het vertolkt m.i. zuiver de kern van wat de Schrift over de sacramenten zegt. In de samenhang van deze aspecten ligt daarom voor mij niets ongerijms. En wat de belijdenis zo over de sacramenten zegt daaromtrent voldoende „leer”, om de bedoeling des Heren met de sacramenten te verstaan, zo gelovig en dus ten zegen te gebruiken en voor verachting of misbruik ervan te waarschuwen.

Een geheel andere vraag is deze of men de boven genoemde „volkomenheid”, „echtheid”, „waarachtigheid”, „volheid” van de sacramenten met „wat in vraag en antwoord 66 van de Catechismus leert zo „rijmen” kan, dat men de verbanden daartussen en de eenheid daarvan logisch — en dan nader theologisch kan doorzien.

Op die vraag antwoord ik met volle overtuiging: **daar zie ik geen kans toe!**

Ik geloof bovendien dat niemand dat kan. En dat men, wanneer men dat tóch probeert allerlei ongelukken maakt. In de wetenschap. In eigen leven. En ook in dat der kerk.

We krijgen immers in het sacrament, dat wonderlijke „orgaan” of „instrument” van de Geest, dat geen seconde van de Heilige Geest kan of mag gescheiden worden, met hetzelfde verschijnsel te doen, dat we in het denken over alle andere momenten der openbaring tegenkomen, namelijk dat we het niet kunnen doorzien ten einde toe.

Speciaal bij het doordenken van de relatie tussen het éne aspect van het sacrament — in casu de „ongeschondenheid”, „volkomenheid” enz. — en dat andere, dat o.a. in antwoord 66 van de Catechismus wordt genoemd, stuiten we op hetzelfde mysterie als we ontmoeten, wanneer we denkend bezig zijn met de verhouding tussen Gods verkiezing en onze verantwoordelijkheid, Gods alwerkzaamheid en onze activiteit, het geloof als gave des Geestes en als daad des mensen. enz. enz.

De in de confessie beschreven momenten van de sacramenten zijn resultaat van de van verschillende zijden ondernomen benadering van het wonderlijke, werkelijke sacrament, dat in zijn kern nooit logisch doorzichtig kan worden gemaakt. Wat we ten aanzien van de sacramenten alleen kunnen is namelijk: het in de Schrift ontdekken van de verschillende zijden, facetten, aspecten daarvan, anders gezegd: van de onderscheidene momenten daarin. Vervolgens het zorgvuldig formuleren daarvan in de confessie — naar mijn overtuiging hebben de gereformeerde confessies dat voortreffelijk gedaan. En die er voorts voor zorgen, dat in de praktijk van het leven des geloofs — en ook in de theologie! — geen enkele verwaarloosd of geschonden wordt, en dat ze elkaar niet overwoekeren of verteren.

De in de confessie omschreven aspecten van de sacramenten zijn nu ook evenzovele „piketpalen” waarbinnen de dogmatische reflectie zich zal hebben te bewegen. Deze dogmatische reflectie heeft reeds talloze onderscheidingen geproduceerd om het ongrijpbare toch min of meer te grijpen. Dat wil zeggen: te laten zien hoe zich ook in de sacramenten alles „zusammenwebt”.

Dit dogmatisch bedrijf is een alleszins respectabel bedrijf. Maar het is ook gevaarlijk! Zelfs het wáarheid zeggen over God is gevaarlijk! We zullen er daarom steeds hypercritisch tegenover moeten staan, en principiële vrijblijvend. Want het heeft reeds onnoemlijk veel schade in de kerk aangericht. De meer dan een eeuw lange geschiedenis van wat men wel de Gereformeerde Gezindte noemt is er een afschrikwekkend voorbeeld van. We zullen van de ontoereikendheid ervan steeds dieper overtuigd moeten zijn. De betekenis ervan voor de opbouw en de bloei van de kerk niet te hoog taxeren. En om der wille van God en zijn kerk er nooit iemand aan binden!

De dogmatische reflexie ten aanzien van het sacrament heeft vooral in de gereformeerde wereld enorm veel geproduceerd. Maar helaas meestal iets dat waardeloos was en zelfs geheel of ten dele de plank misloeg. En wat goed was, was nooit veel méér dan wat reeds in de confessie werd beleden.

Men heeft het sacrament objectivistisch opgevat als verzegeling van een „belofte”, die niet meer was dan een „objectieve waarheid”, of, subjectivistisch, als verzegeling van een „inwendige genade”. Kuyper creëerde of recreëerde de idee van een schijndoop. Bavinck was als steeds het meest voorzichtig. U gaf uit Roeping en Wedergeboorte zijn uitspraak: „Een ware christelijke doop wordt dan alleen bediend, wanneer met de uitreiking van het teken door de dienaar, Christus uit de hemel de werking zijns Geestes verbindt, en de betekende zaak door de dopeling met een oprecht geloof wordt aangenomen en genoten”. Maar in hetzelfde boek schreef hij ook: „De doop moge naar zijn idee de wedergeboorte onderstellen; deze onderstelling beheerst het leven niet” (blz. 132). Maar wat is dat voor een waarheid die het leven niet mag beheersen? Wat voor waarde heeft die? Het is ook Bavinck die in zijn dogmatiek verklaarde, dat het bij Calvijn en latere Gereformeerden niet duidelijk is hoe God zich van de sacramenten bedient ter uitdeling van zijn genade en dat er dus plaats blijft voor „allerlei vragen”. O.a. deze: „is de genade altijd met het teken verbonden, zodat het sacrament objectief steeds hetzelfde blijft? Of verbindt God de genade met het teken alleen wanneer het sacrament door gelovigen ontvangen wordt? Of biedt God de genade met het teken ook aan de ongelovige gebruikers aan, zodat het hun schuld is als zij alleen het teken aannemen” (dl. IV 3, blz. 312). Deze en dergelijke vragen, hoe men er verder over moge oordelen, getuigen in ieder geval van grote voorzichtigheid en bescheidenheid in dogmatiek. U construeert nu in verband met het sacrament tweeërlei integritas. Laat ik aanstonds zeggen dat ik altijd huiver als er iets in het levende sacrament door zulke, steeds subtieler wordende, onderscheidingen, en de fixatie ervan in een begrip, „stijf” wordt gemaakt.

De kerk zal aan dit dogmatiseren een behoorlijke „speel”-ruimte moeten geven. En vooral zal ze zich moeten wachten voor het vlotte en ellendige trekken van conclusies uit wat een broeder betoogt, om hem op grond van die conclusies te verketteren — terwijl de man zelf die conclusies van harte verwerpt. Maar ze zal zich nooit aan dergelijke dogmatische onderscheidingen mogen binden.

Wat mij nu evenwel het meest interesseert is dit, dat de synoden uit de veertiger jaren een reeks onderscheidingen hebben geproduceerd: een doop in volle en niet volle zin, een belofte die onvoorwaardelijke heilsverzekering is, en een belofte die niet meer was dan een aanbidding enz. En deze constructies liet ze culminereren in, en maakte die tot een vast ineengeschoefd geheel door de uit deze constructie afgeleide conclusie, dat men alle gedoopte kinderen voor wedergeboren moest houden. Waarna ze deze conclusie als confessioneel bindende uitspraak aan de kerken oplegde.

Het verheugt mij nu zéér, dat U zelf erkent, dat in wat de synoden besloten een element van waarheid niet ten volle tot zijn recht kwam, m.a.w. dat een in de confessie aangeduid aspect niet tot zijn recht kwam.

Het was juist op dit element — de „volkomenheid” der sacramenten — dat de bezwaarden daarom de nadruk legden. En dan niet tegenover maar naast de andere!

Na dit alles gezegd te hebben herhaal ik wat ik zei: ik zie geen kans wat de confessie in Zondag 25 en andere plaatsen zegt, en dat ik van harte beaam, logisch-doorzichtig in harmonie te brengen met wat ze over de volkomenheid, de ongeschondenheid daarvan elders zegt. Maar ik treur daarom niet. Ik acht het een echt schriftuurlijk, reformatorisch kenmerk van de confessies dat ze daartoe ook geen poging doen. Men kan wat het sacrament is nu eenmaal niet in één woord zeggen. Men moet er twéé, misschien nog wel meer voor gebruiken. En we moeten die alle vasthouden. Wetend, dat wat ze aanduiden in de diepte, of liever: in Gods hand één is. Maar tegelijk er uit leven. En in het denken er door beheerst worden, dat wij ook

dit werk Gods niet kunnen uitvorsen ten einde toe.

Ik ben het van harte eens met wat in een aangrijpende brief aan de synode van 1943 door de „bezwaarden” zo werd gezegd: „Laat ons bedenken, broeders, dat geen belijdenis en geen dogmatische constructie bij machte is de volle rijkdom van 's Heren gedachten over Verkiezing en Verbond zo samen te vatten, dat ons verzwakte denken volkomen bevrediging vindt”. En zeg van de sacramenten en hun verschillende aspecten hetzelfde.

Het zal U nu misschien iets duidelijker zijn waarom ik de Vervangingsformule radicaal afwijs, al staan daar ook goede dingen in. Ik doe dat uit eerbied voor de confessie, uit liefde tot de kerken en uit een diep begeren naar de eenheid der broeders. En, secundair, ook als gevolg van een bepaald theologisch uitgangspunt. Ik wil namelijk ook daarin graag reformatorisch blijven en niet „orthodox”. Want wie dat laatste is, is iemand die te véél wil „weten” en geen oog heeft voor de levendigheid en de diepte van het spreken Gods.

* * *

Ten slotte moge ik nog even ingaan op Uw derde vraag.

Ik wil U niet verhelen dat die mij wel wat verbaasd heeft.

U trekt in verband met die vraag een parallel tussen wat tussen de Lutherse en Gereformeerde Kerken in de Reformatietijd voorviel, én de situatie zoals die nu ligt tussen Uw en onze kerken. U schrijft dan eerst: „In de helaas ontstane breuk tussen de Lutherse en Gereformeerde kerken zeiden, als het over samenspreking ging, de felle Lutheranen: Onafwijsbare conditie is daarbij dat de Augsburgse confessie (invariata) onverzwakt gehandhaafd wordt”.

Deze geschiedenis ken ik: Ook door wat U er indertijd in het Geref. Theol. Tijdschrift over schreef. En ik heb ook zeer dikwijls aan het conflict tussen de gereformeerde en de lutherse kerken uit de zestiende eeuw gedacht als ik geconfronteerd werd met de kerkelijke ellende onzer dagen. Speciaal boeide mij dan de persoon en het werk van Calvijn.

Ik zag dan dat gescheurde protestantisme in West-Europa van ± 1550. Calvijn worstelde om de eenheid van allen. Het gelukte hem die te bereiken met de Zürichers. Maar de Lutherse stonden daar met hun confessie, hun Augustana invariata (onveranderde Augsburgse) tegenover. En ze riepen: Kerkelijke eenheid, best, maar éerst aanvaarden wat wij speciaal als confessie hebben vastgelegd! Calvijn weigert dat hardnekkig. Welke kwade dingen hij in dit eisen zag weet U evengoed als ik.

En daarna zag ik de „Gereformeerde Gezindte” onzer dagen. Hopeloos verscheurd. Maar toch nog één hierin, dat allen die daartoe behoren verzekeren, dat zij de drie formulieren van enigheid als zuivere vertolking van Gods Woord aanvaarden. Maar daar middenin stonden Uw synoden — met die van de Gereformeerde Gemeenten! — En ze zeiden: Kerkelijke eenheid, best, maar U moet eerst óns specialissimum, de leeruitspraken, aanvaarden! En dat meenden Uw synoden, althans aanvankelijk, zo ernstig dat ze daarom een kerkscheuring riskeerden en aanvaardden!

In Calvijns dagen was het daarbij nog zo, dat door het ijveren der Lutherse een **bestaande breuk** niet werd geheeld. In de veertiger jaren was het zó, dat door het ijveren Uwer synoden een **bestaande eenheid** werd verscheurd.

En ik vraag U in alle ernst: Wie hebben meer in de geest van Calvijn gehandeld: de synoden die algehele instemming eisten met thans reeds in feite geëxpireerde leeruitspraken op straffe van uitwerping, schorsing enz. — of de bezwaarden van destijds, die misschien wel zeer ongemakkelijk waren, maar die niemand beschuldigen van afwijking van de belijdenis; allen klaagden, dat een aspect van de belijdenis omtrent de doop c.s. niet tot zijn recht kwam; theologische constructies niet als confessioneel wilden erkennen; maar ten aanzien van het voor wedergeboren houden der kinderen — hoewel ze dat zelf verwierpen — toch de „vrijheid van profetie” erkend wilden zien?

Na het bovenstaande schreef U: „Bullinger reageerde daar telkens zo op, dat hij elke samenspreking volkomen effectloos achtte. Calvijn zei echter steeds: Toch doorzetten.

Redactieleden:

Dr. J. BOSCH, P. GROEN, Prof. Dr.
H. J. JAGER, Prof. C. VEENHOF

Adres van Redactie:

H. J. Jager, Jan v. Arkelstr. 7, Kampen

Medewerkers:

Ds. D. van Dijk, Groningen
Drs W. K. van Dijk, Groningen
P. A. Hekstra, Rotterdam
Dr. D. Holwerda, Zuidhorn
Ds. P. K. Keizer, Groningen
Drs J. F. J. Lamet, Eindhoven
Ds. J. Meester, Amsterdam-Z.
Mr. Dr. Meulink, Enschede
D. W. L. Milo, Nunspeet
Prof. Dr. K. J. Popma, Utrecht
Drs G. Puchinger, Utrecht
Dr. H. R. Rookmaaker, Leiden
Dr. Ir. J. Stellingwerff, Eindhoven
Ds. B. Telder, Breda
Ds. G. Visee, Kampen
Ds. C. Vonk, Schiedam
Ds. D. K. Wielenga JDzn, Rotterdam
Prof. Mr. H. D. van Wijk, Amstelveen

Secretariaat Geref. Persvereniging

„Opbouw”:

H. Albracht, Prof. Wentlaan 50, Utrecht

Penningsmeester van de

Geref. Persvereniging:

Drs J. F. J. Lamet, Antilopelaan 2,
Geldrop, post Eindhoven

Administratie: Slotlaan 220, Zeist

De waarheid van de Bijbel zal toch uiteindelijk de overwinning behalen. Mijn vraag is: In welk gezelschap trekt u op? Met de felle Lutheranen? Of met Calvijn? Ik voor mij denk dat we beiden gaarne Calvijn volgen. Maar hoe dan die onafwijsbare conditie?”

Over wat U hier schrijft zou ik graag veel willen zeggen.

Want als men aan Calvijns worsteling om de eenheid der kerk denkt midden in de kerkelijke situatie van vandaag, dan vermenigvuldigen zich de gedachten.

Ik wil er thans evenwel slechts een paar dingen van opmerken.

U weet het, nooit heeft Calvijn zich gekeerd tegen Luthers doopleer. Hij was daarin geheel eensgezestes met de duitse hervormer Nu schrijft Luther van de doop — ik citeer een confessie —:

„Daarom zijn het vermetele en domme geesten die zó redeneren en concluderen: waar het geloof niet is, daar kan ook de doop niet echt zijn; juist als wilde ik concluderen: als ik niet geloof, dan is Christus niets, of zo: als ik niet gehoorzaam, dan is Vader, moeder, de overheid niets. Is dat goed geconcludeerd, dat, wanneer iemand niet doet wat hij doen moet, daarom het ding waarover het daarbij gaat, in zichzelf niets is of als niets geldt? Mijn waarde: Keer het om, en concludeer veelmeer zo: Juist dáárom is de doop iets en echt, omdat men hem niet goed heeft ontvangen. Want als hij in zichzelf niet echt was, dan zou men hem niet kunnen misbruiken of zich daaraan bezondigen. Het is immers zo: het misbruik van een ding heft de substantie ervan niet op, maar bevestigt die. Goud blijft er niet minder goud om, al wordt het ook door een slechte vrouw met zonde en schande gedragen. Daarom zij definitief vastgesteld dat de doop te allen tijde echt blijft en zijn volle wezen behoudt (in vollem!!!) Wesen blijft) al werd er ook slechts één mens gedoopt en dan een die niet eens waarlijk geloofde!”

Dat schreef Luther. Calvijn zou het ten volle als schriftuurlijk en confessioneel hebben erkend.

Ik doe het eveneens.

U ook?

En voorts: Wij hebben U nooit losgelaten. Integendeel, wij hebben met alle macht gewerkt aan het herstel der eenheid. Het kan U bekend zijn hoe ik die in meer dan één geschrift heb pogen te bevorderen. Maar er werd Uwerzijds nooit op gereageerd. Van „Om de Unica Catholica” en „Een herder... een kudde” heb ik Uwerzijds nooit een bespreking gezien! Het is ons voorts niet onbekend hoe Uw synoden steeds hebben gereageerd op verzoeken om bevordering der eenheid die uit eigen kring kwamen. Als men zo op het klagen van de eigen kinderen reageerde, wat kon men dan verwachten als buitenstaanders dat deden? We wachten met spanning op wat Uw synode, en vooral de kerken, nu zullen doen.

En dan dit: In het centrale moment van Calvijns werken om de eenheid met de Lutherse willen wij hem gaarne volgen.

Hij vroeg voor zover ik weet van hen nooit instemming met zijn belijdenis, de belijdenis zijner kerken. Hij meende, dat er voldoende eenheid des geloofs tussen hen en de zijnen bestond. Calvijn vroeg niet dat de Lutherse in alles met de hem volgende kerken zouden overeenstemmen. Neen, hij vroeg alleen of zij hun speciale ideeën t.a.v. de sacramenten wilden loslaten. Neen, zo zeg ik het zelfs nog niet goed, zo zeg ik het nog niet calvinistisch genoeg. Calvijn vroeg alleen, of de Lutherse hun speciale ideeën niet als **confessie** wilden handhaven zó, dat van de erkenning daarvan de gemeenschap, de eenheid der kerk, zou afhangen.

Zie, op dit punt volgen wij Calvijn volledig.

En daarom ijveren wij rusteloos voor het wegdoen van de Vervangingsformule en wat daar zoal mee samenhangt.

Daarom zeggen wij: de Vervangingsformule aanvaarden we nooit.

En: wat de confessies omtrent Verbond en sacrament leren is **nodig** maar ook **voldoende** voor de enigheid des geloofs op dat punt.

Wanneer de verslagen welke ik indertijd in de krant las, juist waren, verklaarde U eens, dat U een reductie van de belijdenis zou willen aanvaarden, althans overwegen, terwille van de eenheid der kerk.

Zo'n reductie vragen wij niet. Wij vragen allen om het wegdoen van wat boven de confessie uitgaat.

Ten slotte moge ik U nog twee vragen stellen, waarvan de beantwoording mij meer dan alle „theologie” op dit moment ter harte gaat.

Vooreerst deze: Is U van oordeel, dat iemand, die zo omtrent de sacramenten gelooft en belijdt als ik boven aangaf — ook al is het niet in alles met hem eens — daarin confessioneel trouw is en wat dat betreft als ambtsdrager in Christus' kerk acceptabel is?

En dan deze: Wilt U nu eens duidelijk uit

de Schrift aantonen, laten horen, dat God van de gelovigen eist hun kinderen te beschouwen als kinderen „die reeds wedergeboren zijn” of als kinderen „die wedergeboren-zijn-often-zullen-worden”?

U zult met een duidelijkebeantwoording van deze vragen velen aan U verplichten.

Hierbij moge ik het voor ditmaal laten.

Over Uw tweede artikel D.V. een volgende keer.

Gaarne met collegiale groet Uw

C. Veenhof.

ZELFKENNIS

Iemands denkbeeld aangaande zichzelf is evenzeer aan dwaling, aan amnesie (geheugenverlies) onderworpen als zijn denkbeeld aangaande de wereld; reeds in het gewone leven houden wij ons menigmaal voor iets gansch anders, dan wat wij waarlijk zijn. Hoe groot is bij den mensch het zelfbedrog, en hoe gering de waarachtige kennis van zichzelf!

Dr H. Bavinck.

Eenzaam maar niet alleen

I: Het belang van dit boek

Wie van de oudere generatie heeft destijds niet met aandacht de foto's in de kranten nageslagen om gelaat en gestalte, handelingen en blik op te vangen van onze Koningin Wilhelmina? Wie heeft, zo hij daartoe in de gelegenheid was, niet éénmaal gewacht om haar koets of auto voorbij te zien gaan — meestal veel te snel — om een glimp op te vangen van „de Koningin”? En wie heeft zich, bij al wat wij over haar dachten en spraken, zich niet eens afgevraagd wat Zij Zelf nu wel zou denken over de gewone en ongewone dingen des levens? Wie peinsde nooit eens over hoe Koningin Wilhelmina zou peinen over Haar Ouders Kind, over Haar arbeid en medemens, over Haar levensdoel en Haar religie?

Wat dat aangaat kan wel gezegd worden dat in het mémoiresloze Nederland van niemand de Mémoires minder verwacht maar meer gewenst werden geacht dan van de Koningin — maar zoals het gaat, geen mens die er ook maar op hoopte.

Het ongelooflijke is geschied: elf jaren na Haar aftreden schonk Zij ons een boek waarin

wij antwoord krijgen op diverse vragen, althans een boek waarin vragen worden aangevoerd die direct met Haar samenhangen!

In Nederland is dat een grote bijzonderheid.

Want waarin antagonisten als de Oranjevereerder Gerretson en de Oranjecriticaster Geyl in hebben verschild, over één ding waren ze het roerend eens: *dat onze geschiedeniswetenschap zwaar lijdt onder het gebrek aan mémoires!*

Geen onzer leidende staatslieden — op de Socialisten na — schreven mémoires, archieven werden veelal vernietigd of angstvallig schuil gehouden en men krijgt ze meestal, ook na jaren, niét te lezen; en indien men eens een enkele blik mag slaan in nagelaten papieren van enig belang, worden ze voor de belangstellende boekenlezer weggehouden door een streng publicatieverbod. Is het wonder dat het Nederlandse Volk, geheel in tegenstelling tot het Franse en Engelse, in onkunde moet leven aangaande de gehele vorige eeuw? Is het wonder dat de diverse volksgroepen moeten leven op dogmatische staatsrechtstelsels en mythes aangaande hun voormannen uit de vorige eeuw, maar nog steeds niet weten wie die leiders nu wérkelijk waren?

Christelijk „verzet” in Hitler-Duitsland

V

„En ik zag de tranen der verdrukten en dergenen, die geen helper hebben”.

Nog zaten Pastor Frits von Bodelschwingh en Pastor Braun tegenover elkander in de direktiekamer van Bethel.

Stil.

Pastor Frits spon verder aan zijn gedachten. Wie was de mens? Hadden de Godloche-naars gelijk, dat de mens niet meer was dan een hoger ontwikkeld dier? En was er geen eeuwigheid en geen gericht Gods, misschien ook geen geweten en geen geestelijk leven? Indien neen, dan behoefde een mens ook niet anders behandeld te worden dan een dier. Dan kon men hem naar goëddunken doden of laten leven. Maar als de Bijbel gelijk had dat God de mens schiep naar zijn evenbeeld dan stond ook dat andere onwankelbaar: „Gij zult niet doden!” Hier stonden ongelooft en geloof tegenover elkander. Wie opkwam voor het recht van de euthanasie ontsloeg zich van alle band aan het christelijk geloof. Een derde, een compromis was hier niet. Hoe velen hadden aan Vader Bodelschwingh en ook aan hem gevraagd naar het waarom van het lijden? Waarom liet God dit toe? Vader had daarop altijd geantwoord „Ik lijd soms ook onder al de ellende der aarde en ik versta het niet. Maar ik buig voor God. En dan denk ik steeds weer: Hoe zou het zijn, als die ellende er niet was? Het zou er nog schrikkelijker op aarde uitzien, omdat dan de hoogmoed zonder enige hindernis zou groeien. Het boze mensenhart heeft het lijden nodig. „Niet alle zwakzinnigen en epileptici, niet alle psychopathische misdadigers en krankzinnigen zijn schuldig aan hun toestand. Hoe dikwijls was de zonde der vaders verantwoordelijk voor hun ellende, hoe vaak hun omgeving, verleiding, verkeerd voorbeeld, het falen van ouders, opvoeders, volwassenen, de staat! Hoe vaak lag de schuld bij gebrek aan voorzorg voor het kind, voor de jeugd, hoe vaak werkloosheid en woningnood. Lijden, ziekte, ellende waren antwoorden van God en wie dat begreep kon tot inkeer en nadenken gebracht

worden. Een christen was gehouden zich niet aan het gericht te onttrekken, maar zich onder het gericht te buigen. En men kon zich niet beter onder Gods gericht stellen dan in de dienst der liefde aan de zieken van zijn volk.

Deze dam mocht niet worden doorbroken. In het vraagstuk van de „dood-door-gratie” zou er anders geen houden meer aan zijn.

Er moest gehandeld worden, zoals Pastor Braune reeds gehandeld had. Pastor Frits vroeg hem naar bijzonderheden. Pastor Braune vertelde van wat hij ondervonden had in de Rijkskanselarij, het ministerie en bij het „Obercommando” der weermacht om preciese inlichtingen te verkrijgen over de euthanasie-actie, maar het was moeilijk geweest daar de meeste diensten van deze acties niets geweten hadden en de twee, drie ambtenaren, die er mee van doen hadden, en op de hoogte waren, hem ernstig gewaarschuwd hadden zich niet in deze zaak in te mengen. Hij had als vicevoorzitter van het Centraal-comité voor I.Z. van de D.E.K. officieel tegen deze actie geprotesteerd en daarna alle tot dusver bereikbare gegevens verzameld.

Pastor Fritz beloofde hem hulp. Bovendien stelde hij aan Pastor Braune voor de door hem meegebrachte bewijsstukken in een memorandum te verwerken en aan Hitler toe te zenden. Beide mannen waren zich bewust van het gevaar aan zulk een onderneming verbonden, maar het ging om duizenden zieken, méér, het ging om het zijn of niet-zijn van de Inwendige Zending, om de geloofwaardigheid van de kerk zonder meer, het ging om de christelijke eer van het gehele volk.

God de HEERE had, althans voor Bethel, hulp beschoren.

Het leven op het spel gezet.

De beide predikanten reisden naar Berlijn. Wat hun daar te wachten stond, wisten zij niet. Zou men hun gehoor verlenen, en dan vrij laten gaan; of zou men hen in de kelders van de Gestapo laten verdwijnen? Ze wisten het

niet. Zo min als ze wisten hoe de euthanasie-actie reeds om zich heen gegrepen had. Dat zouden zij en anderen pas in de loop van hun gevecht tegen deze actie aan de weet komen evenals Landsbisschop Dr Wurm, de r.k. bisschop Graf von Galen en anderen. En het volle licht daarover is pas na de oorlog opgegaan in de berechting der schuldigen. Toen eerst werd bekend dat de uitroeiing van „lebensunwert” leven tot in de perfectie was georganiseerd. Personen, die aan de acties deelnamen, droegen schuilnamen. Het lag in de bedoeling 1 miljoen verpleegden „uit te wieden”. De tegenactie was ook reeds begonnen. Lijsten, overlijdensacten werden vervalst, verklaringen van overlijden voor nog levenden uitgeschreven, de transporten werden met alle denkbare middelen uitgesteld, patiënten op het laatste moment ontslagen en ten slotte moest men toch als bijvoorbeeld in de Rijnprovincie honderd, twee honderd, duizend, twee duizend stakkerds een zekere dood tegemoet laten gaan om — en dat gelukte ook — tienduizend anderen voor hetzelfde lot te bewaren. ¹⁾

Maar dat kwam alles eerst na de oorlog aan het licht. Zover was het in 1940, toen de beide dominees naar Berlijn trokken, nog niet. Zij zochten in die stad eerst een met deze zaak vertrouwd ambtenaar op het ministerie van binnenlandse zaken op en Pastor Braune deelde mee, wat hij wist. De man staarde hem bleek en ontzet aan: wat binnen de kring van zijn werk slechts als „streng geheim” behandeld werd, zei men hem nu vlak in het gezicht. Hij nam niet een bepaalde positie in in deze zaak, maar maakte Braune opgewonden opmerkzaam op het feit, dat hij speelde met zijn leven als hij zich verder met deze dingen inliet: „dat was even dom als zich neer te leggen voor een stoomwals met de bedoeling die tegen te houden”.

Braune legde zich voor de wals: U moet ermee rekenen, dat voor elke zieke die in strijd met het recht wordt gedood ten minste twee gezonde Duitsers het leven moeten laten als zoenoffer. Misschien tien voor één.

De man antwoordde niets.

„De actie moet beëindigd worden” zei Pastor Braune.

Geen antwoord. Niets. Stilte.

Goslinga, Gerretson en Smit hebben ons de briefwisseling uitgegeven van Groen van Prinsterer, en ook de jeugdcorrespondentie van Thorbecke is nu eindelijk publiek gegeven, maar, in zekere zin, te laat: een generatie die die gegevens wellicht had verslonden, de generatie wier ouders zulke staatslieden nog enigmatische gekend hebben en ze hun kinderen, aangevuld met eigen herinneringen, ter lezing had kunnen reiken, was weggestorven aler die kostbare brieven gedrukt werden — thans zwoegt een enkele nijvere student en een hoogst enkele liefhebber de honderden pagina's door, en poogt een zwakke blik te slaan in het verduisterd verleden. Het thans levend geslacht, waarvan de alleroudsten nog betrokken zijn geweest bij de levensarbeid van Kuyper, Lohman en Schaepman, mist een blik in hunne correspondentieën, en met de oudere tijdgenoten sterft de historische overlevering uit!

Men kan zich nauwelijks indenken wat dit voor ons arme land betekent: de vrucht van kostbare, edele levens, mitsgaders hun werkelijke arbeid, gaat grotendeels verloren, zonder enige bezieling te schenken aan het direct er op volgende nageslacht! Wat levende historie had kunnen worden muft weg in onvindbare archieven, die grotendeels zelfs verloren gaan, omdat ze niet tijdig in handen komen van diegenen, die krachtens studie en instelling verwacht mogen worden met wijsheid deze archieven te gebruiken ten nutte van een volgende generatie en ter ere van hen die ons volk hebben pogen te dienen.

Aldus is het regel: geen voldoende raadpleegbare archieven, vooral geen mémoires en dus bijna geen biografieën die op de bronnen terug gaan.

Nu weet ik wel dat het lang uitstellen van bepaalde publicaties in dezen groot voordeel kan hebben, ja soms noodzakelijk is, dat voortijdige bekendmaking groot kwaad kan berokkenen aan late tijdgenoten, maar desondanks mag, met het oog op de schitterende mémoires der Franse staatslieden en de treffende biografieën over pas heengegane staats-

lieden in Engeland, de vraag gesteld worden: *moet dan werkelijk ons volk verarmen in kennis omtrent het jongste verleden en moeten alleen de grote socialistische voor mannen Troelstra, Wibaut, Vliegen, Schaper en Van den Tempel ons hun mémoires en dus hun schat van herinneringen en gegevens nalaten, en moeten wij blijven zuchten onder het gebrek van leesbare en op de bronnen geschreven biografieën?*

Dit alles, waardoor de Constitutionele Geschiedenis in ons land nimmer tot bloei is gekomen, waardoor ons Staatsrecht dreigt te verschromelen tot een opsomming van dode precedenten, kan het kernprobleem genoemd worden van onze nieuwste geschiedenis!

Nederland, dat eens de historie in ere hield, dreigt het jongste verleden maar matig te verzorgen. Eigenlijk ontken geen historicus dat, maar 't is of men zich machteloos neerlegt bij het verschijnsel, met de verzuchting dat het nu eenmaal zo is!

Tegen deze achtergrond vormt het boek van Koningin Wilhelmina een ongekende verrijking!

Over de betiteling van dit boek valt te spreken, maar dat ZIJ met name de originaliteit heeft gehad *Mémoires* te schrijven, is eigenlijk een verbluffend feit: geen der Oranjes die het ooit deed....

Dat Zij in haar kordate stijl ons volk heeft verrast met dit boekwerk is, hóé men het werk ook beoordeelt, een ongekende weelde voor ons geschiedbeoefening.

De geoefende mémoireslezer kan opmerken dat de Hoge Schrijfster Zelf opmerkt dat Zij geen autobiografie heeft willen schenken (pag. 15), en dat heel dit boek eigenlijk een weinig opzienbarend commentaar is op datgene wat wij reeds lang weten: geen onthullingen, geen schandalen, geen intrigues worden ons deel!

Men kan dat in zekere zin toestemmen, maar dan nog blijven deze *mémoires* (we willen ze aldus betitelen) van eminent belang,

om de eenvoudige reden dat ze van Koningin Wilhelmina zijn en omdat ze voor de good reader (nog afgezien van de door de Hoge Schrijfster gestelde religieuze doeleinden) wel degelijk nieuws bieden, althans voor hem en haar die in deze lectuur niet op zoek is naar grove sensatie, maar die zich interesseert voor de kernvraag: *wie was Zij, wat dacht Zij, wat zag Zij, wat wil Zij van wat zij weet ons mededelen?*

Deze mémoires zijn niet alleen voor de lezer boeiend om het verhaal, ze zijn treffend door allerlei kleine gegevens die de opletten-de lezer verneemt, en bovenal door de keuze van de stof, dat wil zeggen inzake wat de Hoge Schrijfster ons wel én níét mededeelt! Ik neem een klein voorbeeld.

Wij kennen toch allemaal in ons de vraag, wat het ranke Koninginnetje toch wel gedacht, toch wel gevoeld moet hebben op die 6e September 1898, toen zij zo geheel alleen, op weg naar de Nieuwe Kerk, het Paleis op de Dam verliet, op weg naar Haar Inhuldiging. Meer dan zestig jaar schenen wij in het feit te moeten berusten dat wij dat wel nooit zouden weten, dat dit alles het geheim van Haar zieleleven zou blijven.

Thans kunnen wij pagina 89 van deze mémoires opslaan, en vinden daar het volgende schetsje van Haar eigen hand, geschreven na zestig jaar:

„Hoe zal ik mijn innerlijke beweging van die dag, waarvan zoals altijd uiterlijk niets viel waar te nemen, beschrijven? Ik laat het aan de lezer over, zich die in te denken en voor te stellen. Ik weet zeker, dat deze beweging op die dag schuilging onder — met vol bewustzijn zeg ik niet achter, maar *onder* — de indrukken van al het gebeuren van die morgen. Terwijl ik mij gereed maakte voor de plechtigheid, indrukwekkend op zichzelf, wist ik, dat het gehele paleis zich vulde, Staten-Generaal, ministers, omgeving, alle gediensstigen. Daarna kwam het vertrek van velen naar de Nieuwe Kerk. Plechtig weerklonk onder mijn ramen het „Wien

De heren gingen.

Brachten bezoek bij een minister, een tweede, een derde, een vierde en bij allen hadden hun mededelingen dezelfde schokkende uitwerking: ongelovige verbazing en diepste schrik. De heren, dat zag Pastor Frits wel, speelden geen rol, hadden in het geheel geen vermoedens gehad. Wat ze hoorden schokte hen diep — ook dat was geen toneelspel, maar de een voor, de ander na gaf te verstaan, dat tegen de macht van de S.S. nauwelijks iets te doen viel; waarschijnlijk niets....

Daarna ging de weg weer naar binnenlandse zaken, naar twee staatssecretarissen, die de hoofdverantwoordelijkheid voor de actie droegen. Ze protesteerden als christen en als staatsburgers en vroegen om een onderhoud met Dr Conti²⁾ de rijksleider voor de Dienst der Volksgezondheid.

De secretarissen hoorden de predikanten met ijsig zwijgen aan. Daarna lichtten zij hen in: de heren verkeerden in een schrikkelijke dwaling. Zulk een actie was door de overheid nooit voorgenomen. Wanneer zieken naar elders overgebracht werden was dat een door de oorlog noodzakelijk gevonden aangelegenheid en wanneer dat werd uitgelegd als opzettelijke terdoodbrenging dan waren dat „griezelsprookjes”.

„Wij hebben de onomstotelijke bewijzen, dat het géén griezelsprookjes zijn”, zei Pastor Braune, niet van zijn stuk gebracht.

„Er is”, antwoordden de secretarissen, „er is een Gestapo, die achter zulke griezelsprookjes aan gaat en zich ontfermt over alle lieden, die ze verbreiden”.

Toen de predikanten van dat dreigement niet schrokken, taptten de anderen weer uit een ander vaatje: het ging bij deze transporten alleen om een betere verdeling van de beschikbare ruimten....

Toen trachtten ze Dr Conti te spreken te krijgen.

Te vergeefs.

Maar wel had er een ontmoeting plaats met de beroemde medicus Dr Sauerbruch.

Deze was woedend.

Op 12 juni werden ze ontvangen door de minister van justitie Gürtnner. Deze wist van niets, toonde het volste begrip voor wat de

predikanten zo na aan het hart lag en beloofde hulp.³⁾

Tenslotte wendden zij zich tot de staatssecretaris Kritzinger⁴⁾ in de Rijkskanselarij. Ook bij hem vonden ze een gewillig oor, maar stopzetting van de actie was wel onmogelijk.

Pastor Von Bodelschwingh keerde naar Bethel terug.

De ander schreef een breed memorandum, bracht het persoonlijk naar de rijkskanselarij. Vandaar zou het aan Hitler persoonlijk ter hand gesteld worden. Reeds 14 dagen later ontving hij antwoord: de actie kan niet worden stopgezet, maar wel kon worden toegezegd dat ze „anständig”, fatsoenlijk, behoorlijk zou worden doorgevoerd.

„Anständig”.

De rijksminister Rust gaf eens voor de opvoeding van jongelui voor de S.S. het parool: „Schaffet anständige Kerle”; „maakt er fatsoenlijke kerels van”.

Het werd langzamerhand duidelijk wat het Derde Rijk met zijn „positieve Christendom” onder „fatsoenlijke kerels” verstond.

Intussen kwamen in Bethel de gevreesde formulieren, de groene. Pastor Frits las: Dag van aangifte 1 juli 1940. Daarmee was de zaak afgedaan. Hij vulde ze niet in. Hij begreep: dat kon hem het leven kosten. Maar waarvoor zou hij bang zijn? Hij waagde niet meer dan zijn vader, die onbekommerd binnenging in een zaal met pokkenlijders, niet meer dan zijn zendeling in Afrika, die de melaatsen bezocht om hun hulp te brengen. De ware diakonie, het echte dienen in de kerk, eiste de inzet ook van het leven.

In Bethel bleef alles rustig.

Maar in Berlijn sloeg de Gestapo toe. Pastor Braune werd gearresteerd op 12 augustus. Hij werd op de 31e oktober weer vrij gelaten.

De protesten gingen naar Berlijn. Van de Landsbisschop van Württemberg Dr Wurm.⁵⁾ Maar ook van mannen, die dienden bij de rechterlijke macht. Zo bijvoorbeeld van een kantonrechter K. te Brandenburg a.d. Havel, die als voogdijrechter voor de onder voogdij geplaatsten opkwam zonder een blad voor de mond te nemen en aan de directies van de inrichtingen waar zijn voogdikinderen werden verpleegd; kort en goed bevel gaf: „zonder mijn persoonlijke toestemming worden

pupillen niet uit uw inrichting ontslagen”.⁶⁾

Von Bodelschwingh vroeg om audiëntie bij Hitler. Hij werd niet ontvangen. Daarna richtte hij een schrijven aan de Rijksmaarschalk Hermann Goering op 6 januari 1941. Hij kreeg antwoord: Een onderzoek had uitgewezen dat de gegevens ten dele onnauwkeurig, voor het grootste deel onjuist waren. De zaak zou verder met hem besproken worden door Dr med. Brandt.

Deze man was, zoals de lezers zich misschien uit ons derde artikel herinneren,⁷⁾ degene, die door Hitler bij geheim bevel belast was met de actie.

Het is een lang verhaal.

Ik weet het.

Maar de transporten rolden nog steeds door Duitsland.

De injectienaalden werkten feilloos.

Nog steeds rookten de schoorstenen van de crematoria.

Zij vergaderden zich toorn als een schat tegen de dag des toorns.

G. Visee.

¹⁾ Voor welke moeilijkheden de rechter zich na de oorlog gesteld zag bij de berechting van de schuldigen en medeplichtigen en velen die in een dwangpositie gehandeld hadden a.w. blz. 236.

²⁾ Deze man vond de dood door zelfmoord. Zie art. 1 onder ¹⁾ a.w. Namenverzeichniss s.v.

³⁾ † 1941. Ook uit de weg geruimd?

⁴⁾ Deze man heeft hen bepaald misleid. Zie in art. 1 onder ¹⁾ a.w. blz. 303 e.v. Hij is medeverantwoordelijk voor de uiterste maatregelen tegen de Joden.

⁵⁾ a.w. blzz. 245—249.

⁶⁾ a.w. blzz. 249—255.

⁷⁾ Hier bemerkt men concreet het gevaar ener heidense wijsbegeerte en van een filosofie, die meent een synthese te kunnen aangaan tussen heidens en christelijk denken. Een bewijs hoe zeer een waarlijk christelijke wijsbegeerte, die de laatste resten van heidens denken ook bij zichzelf opspoort en uitzuivert — men denke o.a. aan de arbeid van mannen als Vollenhoven en Dooyeweerd — van direkte betekenis is voor een christelijke studie en een dito levenspraktijk!

N.B. In ons vorig artikel staat het woord „Greuelmärchen”. Dat moet zijn: „Greuelmärchen”.

Neerlands bloed", toen de leden van de Staten-Generaal en de ministers, gevolgd door vele anderen, het paleis verlieten. Het laatst vertrok mijn familie en het allerlaatst moeder. Nu waren er alleen nog de gediensigen, die ik zou begroeten op mijn lange tocht door alle zalen en galerijen van het paleis en de stoet die mij zou vergezellen.

Een gevoel van leegte en volkomen eenzaamheid maakte zich van mij meester. Eindelijk was het ogenblik gekomen, waarop ik mijn vertrekken moest verlaten. De grote koningsmantel, welbekend van de inhuldiging van mijn dochter, werd opgenomen door de adjudanten. Alle vaandels van het leger, die mij vooraf zouden gaan, neigden zich. Overweldigend ogenblik voor mij, aan wie dit saluut voor het eerst werd gebracht.

Toen namen allen hun plaats in en schreden wij langzaam voort tussen de rijen gediensigen, zovele oude trouwe gezichten, die bewogen waren. Mij leek deze ommevang een eeuwigheid in die doodse stilte en in dat ogenblik van eenzaamheid en verlatenheid.

Toen kwamen de hoge treden van de trap naar beneden. Zou ik nog een woord kunnen uitbrengen daar straks in de kerk? Zou ik nog een stem hebben? Even proberen! In die stilte, waarin men een speld had kunnen horen vallen, vroeg ik de dichtstbijzijnde adjudant: „Gaaf het zo goed, mijnheer Grovestins?" Gelukkig, mijn stem was er nog! Het antwoord was „Uitstekend".

Toen wij de trap afgegaan waren, kwam de ontspanning, de verdere tocht leverde geen moeilijkheden op en in de kerk viel het gevoel van eenzaamheid van mij af en maakte de actie weer een mens van mij."

Is het niet treffend?

Zou men niet alle beschrijvingen van toeschouwers willen inruilen tegen deze beschrijving van de jeugdige Koningin Zelf? Ontvangen we met deze korte schets niet tevens een diepe blik in wat in het hart van andere vorst omgaat, wanneer zij deze zware tocht, op hun beurt maken?

En zo staat dit boek voor de *aandachtige* lezer vol! Nog afgezien van de eigenlijke bedoeling van deze mémoires, ook als men

het verhaal slechts de mantel acht van de boodschap die er in weerklinkt, moet men erkennen dat het verhalenkleed menigmaal fonkelt van nieuwe gegevens, van kleine commentaren, commentaren wel te verstaan zowel in wat ons wél als in wat ons niét wordt medegedeeld!

Hier ligt een boek voor ons, waarin de nauwkeurige lezer, waaronder ook de vakhistoricus, op iedere pagina zeer veel gegevens ontvangt aangaande het jongste verleden van een Vorstin, Die tegen het einde van Haar regering meer dan bijna enige Oranje door het ganse volk in haar arbeid werd erkend.

Hoe het arme tienjarige Prinsesje Wilhelmina bij de dood van Haar vader mee rouwbezoek moest ontvangen (pag. 29); hoe slecht de behuizing in Paleis Noordeinde was (pag. 38); hoe gaarne de jonge Wilhelmina bijnamen bedacht voor de mensen (pag. 46); hoe Ze reeds als kind nimmer verlegen was om een antwoord (pag. 46); hoe ze met medeweten van haar jeugdige Moeder stillietjes schaatsen leerde rijden, omdat Haar Vader dat niet passend vond voor meisjes (pag. 55); hoe de auto haar aanvankelijk tegenstond (pag. 57, 111); hoe laatdunkend Ze spreekt over het British Museum (pag. 78); hoe Ze Paleis Het Loo verre boven Paleis Soestdijk stelde (pag. 79); hoe reeds Prins Hendrik in die jaren als aanstaand verloofde moest wegluchten voor de journalisten (pag. 98); hoe Koningin Wilhelmina nooit ter jacht ging en geen schot ooit loste (pag. 106); wanneer Ze voor het eerst de bekende spreuk „Christ avant tout" gebruikte (pag. 114); hoe Zij er toe kwam Haar kind Juliana te noemen (pag. 125); hoe men op Huis ten Bosch slechts één olielamp per kamer voor de verlichting had (pag. 130) en waarom Ze haar buitenhuis met De Ruigen Hoek betitelde (pag. 168) — dat alles is slechts een uiterst summieri opsomming van de eindeloze, interessante reeks kleine maar hoogst curieuze gegevens die de Hoge Schrijfster als in het voorbijgaan meldt, en die slechts opgemerkt zullen worden door die lezers en lezeressen die dit boek met de nodige aandacht weten te lezen.

(Wordt vervolgd).

G. Puchinger.

OVER DE PREDIKING

Wanneer wij de mond openen om over God en zijn werken en zijn Woord te handelen, moet er geen vermenging zijn, maar de zuiverheid worde bewaard, opdat alles wat wij zeggen, gaaf zij. Want hij die goede gedachten wikkelt onder verkeerde, wat doet hij anders dan goed en mals vlees aanraken, dat echter vergiftigd was? Wie het ambt van leraar vervult, moet er niet alleen op letten, dat hij een recht gevoelen voordraagt, maar bovenal op deze eenvoudigheid zich toeleggen, dat hij niets toedoet aan of afdoet van de zuivere leer Gods.

Calvijn

weer „wetenschappelijke taal"). Dooyeweerd spreekt over de „kosmos naar wets- en subjectszijde" (zie bv. De Wijsbegeerte der Wetsidee, Deel I, blz. 66). De schepping zelf heeft dus ook een wetsaspect. Vermoedelijk doelt Stellingwerff met „kosmos" alleen op de „subjectszijde" daarvan. En wat te zeggen van de stelling van ds J. M. Spier, dat het Woord Gods tot de schepping behoort? (Inleiding in de Wijsbegeerte der Wetsidee, blz. 40, 4e druk 1950). Op deze belangrijke punten mag men toch een exacte wetenschappelijke taal verwachten?

Onze conclusie is: het onderscheid wet - kosmos is onvolledig, voorsnog onduidelijk en het schematiseert op ongeoorloofde wijze de Schriftgegevens. Als we de werkelijkheid willen beschrijven en eventueel rubriceren kunnen we m.i. voorhands beter volstaan met onsystematische opsommingen, dan met een schema dat de werkelijkheid geweld aandoet. Want ook hier moeten we het onderscheidbare goed onderscheiden (of, algemener: het weergeefbare goed weergeven). En ook hier moet het onderscheid tussen Woord en schepping tot z'n recht komen, dit kán ook, als we de werkelijkheid maar niet in een onwerkelijk schema wringen.

Werkelijkheid en kennis

Werkelijkheid.

In zijn artikel van 5 december 1958 in dit blad (Ile jrg. no 34) brengt Ir J. Stellingwerff o.m. de werkelijkheidsleer ter sprake. Hij poneert, dat de werkelijkheid moet worden ingedeeld in God - wet - kosmos en dat het onderscheid tussen schepping en Woord geen deugdelijke indeling van de werkelijkheid geeft.

Nu had ik het onderscheid tussen wet en kosmos in „Fax" (mei 1957, Ie jrg. no 2) alleen kritisch bekeken i.v.m. de kwestie of hierin wel voldoende het onderscheid tussen Woord en schepping tot uitdrukking kwam. Het bleek mij dat dit niet het geval was. Het bezwaar, dat het onderscheid wet - kosmos onvoldoende rekening houdt met het onderscheid Woord - schepping, houdt uiteraard niet in dat m.i. laatstgenoemd onderscheid in de plaats zou moeten komen van het eerstgenoemde.

Mijn bezwaren tegen het onderscheid wet - kosmos zijn vergroot door de critiek van Stellingwerff. Wat behoort z.i. nl. tot de „wet"?

1. Gods schepperswoord, 2. Gods alomtegenwoordige kracht, waardoor Hij de kosmos in stand houdt, 3. de tien geboden, waardoor Hij het mensenleven in geordend verband houdt, 4. Zijn verbonds-woorden, 5. Zijn woord van verlossing dat Hij in de persoon van Christus spreekt. Kennelijk werd getracht diverse teksten, waar de Schrift over „Woord" spreekt, in deze wetsidee te verwerken — men zou dan echter verwachten dat het onderscheid zou luiden: Woord en kosmos, en niet: wet en kosmos. Stellingwerff verklaart echter: „In onze wetenschappelijke taal spreken we hier van wet". Het motief van deze verklaring is mij niet duidelijk: Welk wetenschappelijk bezwaar bestond er tegen „Woord"? Elders spreekt hij over „vier vormen van Gods Woord" — is dit ook „wetenschappelijke

taal"? In de Schrift wordt de uitdrukking „Woord" of „Woord Gods" of „Woord des Heren" in verschillende, met elkaar samenhangende betekenissen gebruikt. Zie Bavinck Geref. Dogmatiek 1371, 372, IV 429 (daar hoort deze theologische kwestie ook thuis).

Zo zijn er veel woorden, die de Schrift in diverse betekenissen gebruikt bv. het woord „ziel". Het samenvatten van deze betekenissen, als diverse „vormen" van één „materie", is een bezig-zijn met de Schrift, waarvan het geoorloofde niet vanzelf spreekt, maar op de Schrift zelf moet steunen. In Stellingwerffs betoog mis ik deze steun. Ik zie hier weer de schematiserende denkhouding, eigen aan — en nuttig bij het wijsgerig denken, maar zeer gevaarlijk bij de omgang met Gods Woord. Bovendien: wat verstaat Stellingwerff hier onder „wet"? Het is „wetenschappelijke taal", zodat het voor de hand ligt om te vragen, wat de calvinistische wijsbegeerte onder „wet" verstaat. Volgens Popma heeft het woord „wet" in deze wijsbegeerte tenminste drie betekenissen: 1. Wet der religie (het Woord Gods), 2. Wet als structuur en 3. Modale wet (Inleiding in de wijsbegeerte, Kampen 1956 blz. 42). Men zou geneigd zijn aan te nemen dat Stellingwerff het woord „wet" in de eerstgenoemde betekenis gebruikt; echter: in het onderscheid wet - kosmos moet de „wet" al het „wettelijke" omvatten, anders is dit onderscheid immers niet alomvattend meer (t.a.v. de werkelijkheid buiten God). Een en ander is ons dus niet duidelijk geworden.

Wat de *volledigheid* van Stellingwerffs wetsidee betreft: hij noemt alleen het scheppen en onderhouden — maar de regering Gods behoort toch ook tot de werkelijkheid? En spreekt God ook geen woorden en bevelen tot de engelen? En de werkingen van Gods Geest zijn toch ook werkelijk? En het gebeuren? (zie voor het laatste „Lucerna" Ile jrg. no 2).

Voorts kunnen we vragen wat Stellingwerff onder „kosmos" verstaat. Hij zegt: aarde en hemel (w.o. de hel — dus kennelijk

Kennis en leven.

Sprekend over de kennisleer maakt Stellingwerff diverse onderscheidingen, die hier nodig en nuttig zijn. Voor ons betoog zijn het meest van belang het onderscheid in het kenbare en dat in de kenbronnen.

Als onderscheid in het kenbare neemt hij de trits God - wet - kosmos uit de werkelijkheidsleer — deze is hierboven dus reeds besproken.

Als onderscheid in de bronnen van al onze kennis (dus niet alleen van onze kennis aangaande God) aanvaardt hij dat tussen Woord en schepping. Dit is verheugend, indien hij onder „Woord" en „Schepping" hetzelfde verstaat als ik. Vroeger hebben wij betoogd, dat het kennen van God zich nooit volledig in een wijsgerige kennisleer laat uitdrukken. In Woord en schepping krijgen wij rechtstreeks met God te maken, daardoor kunnen wij God kennen, zeker, maar daardoor leven wij ook, leven wij in Hem. Woord en schepping vormen het kader waarin God de mens plaatste — dit bepaalt niet alleen zijn kennis maar zijn hele leven. Dit klinkt niet wijsgerig — inderdaad, want dit is ook geen wijsgerige kwestie. Mijn bezwaar is juist dat men de Schrift wijsgerig tracht te hanteren — met als enig resultaat een onaanvaardbare theologie.

Tot slot

wil ik Stellingwerff nogmaals danken voor zijn critiek. Ik heb deze ernstig overwogen. Ik heb de indruk dat hij en ik nog niet zijn uitgepraat over deze kwesties. Overtuigd heeft hij mij niet. Ik hoop echter dat ik hem althans hiervan heb kunnen overtuigen, dat zijn vermoedens als zou ik verwant zijn aan Rome of Barth onjuist zijn (bovendien was het neerschrijven daarvan m.i. onbillijk, daar hij mijn afwijzing van Rome besproken noch zelfs genoemd heeft).

Broeder Stellingwerff zal van mij wel willen aannemen, dat ik mij nauwer verwant weet aan hem dan aan Rome of Barth.

W. Nieboer.

Wet en werkelijkheid

Antwoord aan mr. W. Nieboer, III.

Mr. Nieboer vraagt in zijn laatste artikel opheldering over het gebruik van het woord **wet** en hij stelt tegenover het onderscheid tussen wet en kosmos dat tussen Woord en schepping als fundamenteel onderscheid. Zijn artikel bestaat hoofdzakelijk uit vragen. Om al deze vragen te beantwoorden zou een brede wijsgerige uiteenzetting nodig zijn. Maar over dit onderwerp is zeer onlangs iets gepubliceerd door Prof. dr ir H. van Riessen in zijn boek: *Op wijsgerige wegen*, Wageningen 1959. De bladzijden 49—66 handelen over de wet en behandelen vele van de gestelde vragen.

In Opbouw meen ik voor dit maal te kunnen volstaan met een citaat uit genoemd boek. Dit citaat is te vinden op de bladzijden 52—54.

„Wij zouden gaarne zelfs de schijn willen vermijden, dat antwoorden op alle vragen inzake de wet beschikbaar zijn. Er zijn er ongetwijfeld meer te geven dan hier gegeven worden, maar even zeker is het, dat zeer fundamentele kwesties voor de mens altijd onoplosbaar zullen blijven. Laten wij eens drie van deze kwesties aanstippen. De eerste is: wat is de verhouding tussen God en de wet? Hoe zouden wij dat ten diepste kunnen verstaan? Zeker is het een rationalistische vereenvoudiging van deze relatie, te denken, dat God deze wet als een soort automaat bij de schepping ingesteld heeft, zodat de schepping verder planmatig in ontwikkeling zou zijn en God er niet meer naar zou behoeven om te zien. Op deze gevaarlijke deïstische weg was bijv. NEWTON. Reeds het feit, dat de wet weliswaar bestendig in het gelden maar niet statisch van inhoud is, is daarmee in strijd. Wij komen hier niet veel verder dan het beeld, dat de wet, die voor het schepsel geldt, als een scepter in Gods hand is en wordend is.

De tweede kwestie is, wat nu allemaal tot de wet behoort. In de eerste plaats, en voor de mens het belangrijkste, dat wat God ons als Zijn wet in Zijn Woord geopenbaard heeft. Maar wij leren voorts door het onderzoek van Gods schepping nog heel wat meer kennen, dat als wet geldt. En dat zijn niet alleen natuurwetten, maar ook taalwetten, historische normen, rechtsnormen enz. Dit alles is echter nog slechts, wat wij min of meer kunnen leren kennen. Het vermoeden is gewettigd, dat wij aldus nog slechts zicht hebben op het frame en op de voorgrond van de wet; op dat wat God nodig oordeelde ons te leren en op dat, wat Hij voor kennis openstelde in Zijn schepping. Daarachter is echter de wijsheid, die in den beginne bij God was, het plan, dat God van eeuwigheid gemaakt heeft en dat volstrekt geldt van de schepping tot de volinding. Het is onjuist, hier van een verborgen en een geopenbaarde wil van God te spreken, alsof zij scherp gescheiden zouden zijn. Wat bijv. voor de eerste christenen nog verborgen was, is voor ons uit de les der geschiedenis en ook door verder onderzoek ten dele geopenbaard. Ook al weten wij, dat Gods raad ten diepste voor ons verborgen blijft, het is ons religieus verlangen en ook onze begeerte naar wijsheid, dat wij op het grensgebied van dat wat verborgen is en dat wat reeds geopenbaard is, vragend en met verwondering speuren om meer inzicht in Gods wet en wegen te verkrijgen.

De derde kwestie is, of Gods bemoeienis met de schepping nog meer inhoudt dan dat Hij Zijn wetten onderhoudt. Zonder twijfel is dit het geval. God stelt ook daden in de werkelijkheid. Het belangrijkste en allesbeheersende feit van alle tijden is zelfs, dat God in de Zoon op aarde is gekomen om de wereld te redden. Ook in de wonderen is Gods hand in de werkelijkheid op te merken. Maar dat niet alleen. Gods Geest heeft een voortdurende, leidende bemoeienis met de werkelijkheid. En nog algemener mogen wij opmerken, dat al het geschapene bestaat, doordat God het van ogenblik tot ogenblik staande houdt. Dat is de fundamentele wetmatigheid van al het geschapene, zijn zinkarakter. Daarachter is in dit geschapene niets meer, dat zich zelf in stand houdt, substantie is. Men zal overigens begrijpen, dat het een uiterst moeilijke en ten laatste ondoorgroendelijke vraag voor de mens is, hoe dit voortdurend doen Gods en de wet Gods op elkaar betrokken zijn. Dat zij op

elkaar betrokken zijn, dat het doen Gods en Zijn plan van eeuwigheid een eenheid vormen, behoeft niet betwijfeld te worden.

Men ziet, hoe moeilijk de vraagstukken zijn, waarvoor de wet ons stelt. En reeds spoedig, als men de weg verder bewandelt dan wij hierboven deden, vervalt men in speculaties. Want nimmer mogen wij vergeten, dat wij slechts in de termen van onze tijdelijke werkelijkheid kunnen denken en spreken. God gaat in Zijn souvereiniteit deze zo volstrekt te boven, dat elke gedachte, die uitstijgt boven hetgeen Hij ons openbaarde, over Zijn raadsplan, een ongeoorloofde grethoverschrijding is.”

Na dit lange citaat nog het volgende tot besluit.

Mr Nieboer propageerde het onderscheid tussen Woord en schepping als fundamenteel voor het christelijk denken. Hij noemt dit onderscheid echter geen grondmotief. Maar hij opponeert vanuit dit onderscheid tegen de onderscheiding tussen God, Zijn wet en de kosmos. Ook gaat hij in tegen de formulering van het bijbelse grondmotief.

Hiertegenover is het m.i. volgens de bijbel duidelijk dat het onderscheid van Mr Nieboer niet fundamenteel is. Het Woord heeft namelijk een creatuurlijk aspect en een deel van de werkelijkheid valt buiten dit onderscheid. Verder vormt het Verbondswoord eerder de band tussen God en mens dan dat dit Woord zich op enige wijze afgrenst tegenover de schepping. Gods Woord keert zich vooral tegen de zonde, maar de zonde kunnen we moeilijk tot de schepping rekenen. Zowel de zonde als de verlossing vallen buiten het onderscheid van schepping en Woord want de zonde is niet geschapen en het Woord is niet de verlossing maar verkondigt deze.

Als fundamenteel onderscheid menen we dat het onderscheid tussen Woord en schepping niet bijbels is. We kunnen integendeel de vrees niet onderdrukken dat dit onderscheid zijn origine vindt in het dualistische synthese motief van natuur (schepping) en genade (Woord).

J. Stellingwerff.

BOEKBESPREKING

Berendien Meyer-Schuiling: **Morgen**. (Kampen, J. H. Kok N.V.; 1959. Bandontwerp: Wim Meyer).

Berendien Meyer-Schuiling heeft in onze kringen geen introductie meer, omdat ze al een oude bekende is. Daarom kan ik mij nu tot een korte aankondiging beperken.

Wij moeten bij haar niet zoeken naar het moderne, nog minder naar het experimentele in de ruimste zin des woords. Zij geeft verzen van een meer traditionele vorm en inhoud, vaak mooi, maar niet uitzonderlijk. Het is de wel eigen, maar eenvoudige geloofstaal, die ook uit deze bundel tot ons spreekt.

Dit alles maakt het soms moeilijk het nieuwe en persoonlijke, wat elk vers toch hebben moet, juist te onderkennen.

Sterk spreekt uit dit nieuwe dertigtal gedichten het helder zien van Gods bezig-zijn met ons en met deze wereld. Met ons, in ons struikelen en strijden, met deze wereld, die telkens weer in elk jaargetijde gesierd wordt door Gods almachtig kunstenaarschap:

De tuinen dragen ver hun geuren —
De rozen bloeien zwaar in deze stille laan.
Ik ruik jasmijn... heeft God de hemeldeuren
héél even op een kier gedaan?

God houdt alles in Zijn hand gevat en wij weten niet wat de toekomst zijn zal, alléén dat Hij ook dan er is:

Morgen — is voor ons verborgen —
Morgen — dat weet God alleen.

Zo opent deze bundel en daaraan ontleent hij ook de naam.

En dat is het wat op elke bladzijde spreekt: God weet en zorgt in alle moeiten. Wij stellen teleur, wij doen pijn, wij vergeten en zijn zorgeloos, maar Hij is de onveranderlijk-zorgende, rechtvaardige, troostende, liefheb-bende God.

Heel fijn en ook heel menselijk is de klacht in „Vandaag”:

KRITISCHE KRABBEL

Economie

Eén van de wetenschappen waarover tegenwoordig bijna dagelijks wordt gesproken en geschreven is wel de economie. Zonder dat men zelf man van wetenschap is komt men toch steeds in aanraking met de kwesties door de economen te berde gebracht. Zelden zullen de krant of de persberichten geen nieuws bieden op economisch gebied.

Men kan lang en breed praten over de oorzaken van dit verschijnsel. En interessant zou zo'n gesprek zeker zijn. Maar ik meen dat het dringend nodig is om op een zeer reëel gevaar in deze zaken te wijzen.

Het gevaar n.l. van het gezag van de wetenschap. Want het staat vast dat de wetenschap in het leven een zeer grote rol speelt.

Het komt er maar op aan of wij als Christenen ons zonder meer aan dit gezag onderwerpen.

Wat de economie betreft vrees ik met een zeer grote vrees.

Wel, we stellen ons nog altijd op het fundament van de drie formulieren van enigheid. Inderdaad?

Maar hoe staat het met het geloof in de voorzienigheid Gods die alle dingen, niet bij geval, maar van Zijn vaderhand ons doet toekomen?

Het gecijfer in het kerkelijk leven b.v. dat vaak als twee druppels water lijkt op de administratie van een bedrijf geeft er soms een triest beeld van waar men in feite mee rekt.

Economie zonder meer is ongeloof. Het rekt niet met Gods voorzienig bestel maar is aards, natuurlijk.

„We moeten zakelijk blijven”, is een vaak gehoorde term.

Maar dan doet men ook zaken, doch bouwt niet aan een kerk, zelfs niet al is men lid van een commissie van beheer.

Het is als ik me niet vergis de wijsgeer Socrates die de puntige opmerking maakte: „Het enige onveranderlijke in een vrouw is haar veranderlijkheid”. Deze zegswijze overnemend en toepassend op hetgeen ons hier bezig houdt zouden we kunnen zeggen: „De enige zakelijkheid van de kerk is haar onzakelijkheid”.

Het enig economisch principe dat ik zonder aarzelen aan alle kerkleden durf aan te bevelen is de bekende regel: Met zo weinig mogelijk inspanning een zo groot mogelijk resultaat trachten te bereiken. Soberheid bij de „planning” alzo.

De doelstellingen van de kerk zijn niet economisch. Daarom is haar economie ook van een speciaal karakter.

In mijn jongensjaren hadden we op de J.V. een leidraad waarin stond dat de eerste christengemeente niet goed had gehandeld. 't Was wel mooi, die liefde, maar verstandig was het niet geweest. Later zaten ze met de brokken en moest er in de andere gemeenten een collecte worden gehouden voor Jeruzalem.

Zo werd de „triomf der genade” die zo heerlijk schittert in dat leven der Jeruzalemse gemeente een voorwerp van de kille critiek van „verstandige” lieden.

Het sein staat op onveilig, broeders.

Frater.

Heer, trek me éven naar U toe —
Het leven maakt zo eindeloos moe!
Een mens kan zo ontredderd wezen.

Een ontreddering, die toch weer zoekt naar de enige redding en die zichzelf toch ook weer goed kent in „Voorbereiding”:

De week was een van zorgen en van zonden. —
We hebben onze dagen volgetwist —
En wanbegrip op wanbegrip gestapeld,
inplaats van tranen afgewist,

We hebben onze adelom geschonden;
onzelf tot paria's gedegradeerd
de wegen naar Uw tafel opgebroken
en alle gangen geblokkeerd. —

Zal onze plaats aan tafel openblijven...
Of blijkt de laatste stoel bezet,
omdat we uit Uw offer leerden spellen:
Liefde is de vervulling van de wet?

Zo zou er meer te citeren zijn, maar ik laat het hierbij. Het bundeltje is door Kok te Kampen keurig verzorgd uitgegeven.

H. C. E. Smit-Labots.

VAN HIER EN GINDS

Gereformeerden in de Wereld

In „Belijden en Beleven” gaf Prof. Schippers het volgende overzicht over de gereformeerden in de wereld:

De Acta van de vierde gereformeerde oecumenische synode van Potchefstroom van 1958 vermeldde de ledentallen van de kerken, die op de synode waren. Men moest deze cijfers weten voor een billijke verdeling van de kosten.

De volgende cijfers werden gegeven:

Gereformeerde Kerken in Nederland	800.000
Christian Reformed Church, U.S.A.	250.000
Orthodox Presb. Church, U.S.A.	9.000
Free Church of Scotland	25.000
Irish Evangelical Church	2.500
Union Nationale des Eglises Réformées Evangelique	20.000
Presbyterian Church of Eastern Australia	3.000
Church of England in South Africa	5.000
Ned. Geref. Kerk in Transvaal	402.600
Ned. Geref. Kerk in Suid-Afrika	465.600
Ned. Geref. Kerk in Natal	41.600
Ned. Geref. Kerk in die Oranje Vrystaat	159.500
Ned. Geref. Kerk in S.W.A.	30.600
Geref. Kerk in Suid-Afrika	86.500
Dat is dus samen	2.300.900

Wanneer we nu rekenen dat de wereldbevolking 2½ miljard zielen telt, dat daarvan 455 miljoen rooms katholiek zijn, 260 miljoen protestant en 185 miljoen Oosters-Orthodox en de rest, 1600 miljoen, niet een christelijke godsdienst aanhangt, is het aantal van 2.300.900 wel verdwynend klein.

Men is gewoon in de statistiek de 260 miljoen protestanten te verdelen, bij benadering, over luthers, presbyterianen en gereformeerden, die dan samen één groep vormen), baptisten, methodisten, anglicanen en overigen. In percentages uitgedrukt vormen de luthers de grootste groep protestanten. Dan komen de gereformeerden, vlak daarop de baptisten, daarop methodisten en anglicanen die voor elkaar niet onder doen en dan is er nog een 5%, die onder de bovengenoemde kerken niet kan worden geteld. Op een lijstje gezet, ziet het er als volgt uit.

Presbyteriaans en gereformeerd	19 %
Luthers	29 %
Baptisten	18,5 %
Methodisten	14 %
Anglicanen	14 %
Overigen	5,5 %

Wanneer we nu uitrekenen hoeveel die 19% van de 260 miljoen protestanten zijn, komen we tot een cijfer van ± 50 miljoen. En op deze 50 miljoen, die in de statistiek presbyteriaans en gereformeerd heten, ver-tegenwoordigen dan de kerken, die in de gereformeerde oecumenische synode van Potchefstroom bij elkaar waren, een getal van 2 à 2½ miljoen. Precies bekeken: 1 op de 1000.

Eerste encycliek van Paus Joannes XXIII

Paus Joannes de 23ste heeft de eerste encycliek van zijn pontificaat, getiteld „Ad Petri Cathedram” laten verschijnen. In dit elfduizend woorden tellende document zegt de paus dat de bron van alle kwaad dat de volkeren overkomt de onbekendheid met, de verachting van en het zich weloverwogen afwenden van de waarheid is.

Wat de vrede in de wereld betreft dringt de paus er bij allen en in het bijzonder bij de staatshoofden op aan zich voor God, hun rechter, te beraden en moedig alle middelen aan te wenden die tot de noodzakelijke eenheid kunnen leiden. Die eenheid van inzicht zal niet tot stand gebracht kunnen worden dan wanneer, door pacificatie van de geest en waarborging van ieders rechten, overal de aan de kerk, de volken en alle burgers toe-komende vrijheid een feit zal zijn.

De werkgevers moeten er voor zorgen, aldus de paus, dat de arbeiders meer en meer delen in de vruchten van hun arbeid en zich deelgenoten in de gehele onderneming gaan voelen.

De paus zegt verder in zijn encycliek dat de R.K. Kerk alles wat door God geopenbaard is als te geloven waarheid moet opleggen.

„Er zijn echter talrijke punten waarvoor de katholieke kerk de godgeleerden discussie toestaat, voorzover het gaat om niet uit-gemaakte kwesties en voorzover, zoals kardinaal Newman het noemde, dergelijke discussies geen afbreuk doen aan de eenheid van de kerk, maar integendeel bijdragen aan beter en dieper begrip van de dogma's door er een uit de confrontatie der inzichten voortgekomen nieuw licht op te werpen”.

De paus herhaalt in dit verband de door verscheidene schrijvers voorgestane regel: „eenheid in de noodzakelijke dingen, vrijheid in de twijfelachtige, liefde in alles”.

WIE HELPT MEE?

Deze week is verschenen een brochure van Prof. Veenhof waarvan de titel is: **Nog eens: een appèl.**

De lezers van Opbouw weten reeds ongeveer wat daarin staat. Ze is namelijk een omwerking en uitbreiding van de artikelen welke Prof. Veenhof gedurende de laatste maanden in ons blad schreef. De brochure wordt uitgegeven door de persvereniging Opbouw. Speciaal met het doel ze in zo ruim mogelijke kring te doen verspreiden. Het is bekend, dat er in de synodaal-gereformeerde kerken grote onrust heerst over wat er in de veertiger jaren is geschied. In deze situatie is het vòòr alles gewenst precies te zeggen hoe de zaken staan. Daarbij wil deze brochure de helpende hand bieden. Zij eindigt met een bewogen oproep de leeruitspraken en de schorsingen weg te doen.

De brochure telt 70 bladzijden. De titels van de 10 paragrafen zijn: Inleiding; Een beetje geschiedenis; Het eerste conflict; De historie herhaalt zich; „1905”; Naar een nieuw conflict; De leeruitspraken; De Verklaring van Gevoelen; De catastrofe; En nu?

Om een ruime verspreiding mogelijk te maken is de prijs van deze brochure zeer laag gesteld. Namelijk **60 cent per exemplaar**. Bij getallen wordt die nog lager. Bij 5 exempl. tegelijk 55 cent per stuk. Bij 10 exempl. of meer tegelijk 50 cent per stuk.

De verspreiding kan op twee manieren geschieden. Men kan aan het beneden genoemde adres een aantal namen + adressen opgeven en zoveel maal 60 cent gireren als men maar opgeeft. Wij verzorgen dan de verzending. Men kan ook zelf de verspreiding ter hand nemen. Is het niet mogelijk, dat overal kerkeraden, of verenigingen of enkele broeders of zusters de handen ineenslaan om deze zaak te organiseren in hun omgeving? In verband met het vaststellen van de definitieve oplage zien we bestellingen gaarne spoedig tegemoet.

De brochure leent zich ook goed om in eigen kring, speciaal onder de jeugd, verspreid te worden. Ze geeft een duidelijk beeld van „de kern van de zaak”.

U weet het: de synode van Utrecht is reeds met haar vergaderingen begonnen. Laten we alles doen wat we kunnen om op zo ruim mogelijke schaal goede voorlichting te geven.

Bestellingen kunnen per giro worden opgegeven op no 96089 ten name van W. Kaper, Van Lynden van Sandenburglaan 16, Utrecht.

Voor het Bestuur van de
Persverenigingen

H. Albracht, secr.

THEOLOGISCHE HOGESCHOOL-DAG 1959

De commissie ter voorbereiding van de a.s. Theol. Hogeschool-dag 1959 deelt mede, dat de Bidstond voor de Hogeschool wordt gehouden, zo de HERE wil, op dinsdag 22 september a.s. des avonds 8 uur in de Nieuwe Kerk. In deze Dienst des Woords, uitgaande van de Raad van De Gereformeerde Kerk te Kampen, zal voorgaan Ds G. Hagens te Bussum. Voor de Bidstond worden geen kaarten verstrekt.

De Hogeschool-dag zelf wordt gehouden op woensdag 23 september. De samenkomsten worden geleid door Ds D. van Dijk te Groningen, Ds L. J. Goris te Wezep, Ds J. van Bruggen te Assen, Ds J. Vink te Amersfoort, Ds H. Knoop te Noordwijk aan Zee en Ds J. Keizer te Brouwershaven.

De sprekers op de samenkomsten zijn onze vijf hoogleraren en voorts Ds T. de Haan te Zuidwolde en Ds A. I. Krijtenburg te Zaamslag.

Om te weten hoeveel broeders en zusters er op de Schooldag komen zullen, wil de commissie graag dat U een kaart aanvraagt. Dan kunnen de nodige maatregelen worden genomen om gebouwen en plaatsen voor U gereed te houden. Wilt U met het aanvragen van de kaarten niet wachten tot de laatste dag, maar doe het nu, schrijft U even een briefkaartje aan de pedel der Hogeschool, Broederweg 15, Kampen, en U ontvangt t.z.t. de toegangskaart. Dan kan de commissie ook verder. Want we willen U graag ontvangen, maar er is veel voor te doen, om U allen een plaats te bezorgen.

De commissie.

KERKNIEUWS

Beroepen te Rozenburg, Cand. G. Mul van Breukelen.

Nu het begin van het universitaire cursusjaar 1959—1960 in zicht komt, is het voor hen die dit jaar te Leiden gaan studeren van belang, dat er nog eens gewezen wordt op het bestaan en het lidmaatschap van de Veren. van Geref. Studenten te Leiden **Franciscus Gomarus**.

De vereniging bezit eveneens een regeling voor gastlidmaatschap.

Uw schriftelijke aanmelding als lid worden voor 8 september a.s. ingewacht bij de ab actis der vereniging Mejuffrouw C. C. Jasperse, Witte Singel 72, Leiden. Van dit adres zullen u dan nadere inlichtingen worden toegezonden.

Drukkerij Steenberg

ZWIST - TELEFOON 03404 - 2452

Periodieken

Boekwerken

Handeldrukwerk

Regelprijs 20 cent per m.M.

Bij contract reductie.

ADVERTENTIE-TARIEF:
FAMILIEBERICHTEN:

Regelprijs 15 cent per m.M.

ROTTERDAM

Chr. School voor Individueel gericht onderwijs (school v.L.O.M.),
Mauritsstraat 84.

Gevraagd een

ONDERWIJZERES

vereist acte j. en k.
of een

ONDERWIJZER

vereist hoofdacte j. en r.

Kleine klassen ± 16 leerlingen.

Salaris: G.L.O. + B.L.O.marge ± f 900.—.

Sollicitaties aan het hoofd der school,

F. GROENENDIJK, Bergselaan 34c, Rotterdam-11, telef. 46969.